

О. Ю. Кондратенко
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ

**АРХІВНІ ФОНДИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ
ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ-ІСТОРИКІВ
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ
ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В АН УРСР (1944–1959)**

Документальна спадщина видатних учених-істориків України все частіше стає об'єктом наукового дослідження історичної науки. На даний час вже видані монографії, захищені дисертації, опубліковані наукові статті з питань української історіографії та наукової спадщини відомих українських істориків. Документи особового походження видатних істориків та істориків-археологів допомагають простежити основні зміни та тенденції, які притаманні українській історичній науці, дають можливість дослідникові повніше зрозуміти сутність та основні етапи розвитку української історіографії, розставити акценти у спірних питаннях, виявити і заповнити лакуни в українській історичній науці тощо. Більше того, документи особового походження видатних вчених, які формуються протягом всього життєвого і творчого шляху, мають виняткову роль у дослідженні біографії та наукової спадщини вченого.

Умови та порядок зберігання документів особового походження було визначено у 1941 та 1958 рр. «Положенням про Державний архівний фонд СРСР». В Україні як складовий тодішнього СРСР лише через десять років (у 1968 р.) було відкрито Центральний науковий архів при Центральній науковій бібліотеці АН УРСР (нині – Інститут архівознавства НБУВ), який став базою зберігання архівних фондів особового походження видатних вчених НАН України. З самого початку своєї історії ЦНА розпочав комплектування матеріалами, які стосуються наукових праць відомих вчених, документами, що висвітлюють їхню біографію, наукову, суспільну та громадську діяльність, листування, а також матеріалами, які були

зібрані фондоутворювачами (колекції, документи установ, в яких працював учений, дари) тощо. В результаті науково-технічного опрацювання документів особового походження архівний фонд формується за чіткими структурними розділами, які включають усі вищезгадані матеріали.

Нині переважна більшість документальних фондів видатних істориків України зберігається в Інституті архівознавства та Інституті рукопису НБУВ. Особові документальні фонди, які стосуються відомих істориків-археологів, знаходяться в науковому архіві Інституту археології НАН України. Нині є ще певна кількість особових фондів видатних істориків, які науково-технічно опрацьовуються і стануть доступними дослідникові в найближчий час. У згаданих архівах є документальні фонди істориків, членів-кореспондентів АН УРСР Ф.П. Шевченка (Інститут рукопису) та С.В. Юшкова (Інститут архівознавства), а також відомих археологів, члена-кореспондента АН УРСР С.М. Бібікова (науковий архів Інституту археології НАН України), доктора історичних наук М.Ю. Брайчевського (Інститут рукопису) та ін.

Надзвичайно важливе значення для дослідників вітчизняної історіографії має структурний розділ особового фонду вченого-історика "Наукові праці та робочі матеріали до них". Цінність даних документів полягає в тому, що вони значною мірою розкривають сутність суб'єктивної оцінки та бачення вченим тієї чи іншої проблеми, що є надзвичайно вагомим як для історіографа, так і для дослідника певного історичного періоду, над яким працював фондоутворювач. Архівний варіант наукових праць вченого відрізняється від опублікованих, по-перше, тим, що в ньому є нотатки, коментарі і виправлення автора, по-друге, – в особових документальних фондах часто зберігаються попередні варіанти наукових статей, розділів монографій, а то й окремі наукові праці, які взагалі не були опубліковані. Все це складає значну цінність для дослідників історіографічної спадщини вчених-істориків.

Прикладами подібного об'єкта дослідження можна назвати документальну спадщину відомого історика, дослідника української середньовічної історії, директора Інституту історії України АН УРСР, члена-кореспондента АН УРСР М.Н. Петровського (1894–1951), дослідника українського козацтва, члена-кореспондента АН УРСР К.Г. Гуслистого (1902–1973) та відомого дослідника античних міст-держав Північного Причорномор'я, члена-кореспондента АН УРСР

Л.М. Славіна (1906–1971). Значну частину даних архівних фондів складають автографи, машинописи та друкарські відбитки наукових статей, брошур, підручників, колективних монографій тощо. Тут збереглася низка неопублікованих наукових робіт та праць, виданих за кордоном, є також розвідки, які були в свій час розкритиковані у зв'язку з сумнозвісною постановою ЦК КП(б)У – “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР” від 29 серпня 1947 р. Це, зокрема, такі роботи, як “Історія України в документах і матеріалах”, т.1–2 (1939–1946); “Нариси з історії України”, вип. 4 (1940); “Нарис історії України (1942, 1944 – видана в Канаді); “Історія України”, т. 1 (1943); “Україна перед національно-визвольною війною 1648–1654 рр. Збірка документів (1639–1648)” (1946); “Селянсько-козацькі рухи на Україні в 1590-х роках” (1947); “Петро Конашевич-Сагайдачний” (1948) та “Оценка освободительной войны М.С. Грушевским” (б.д.). Не менш цінним надбанням є рукописи і машинописи неопублікованих розділів монографій та статей археологів – Л.М. Славіна (1906–1971), В.М. Даниленка (1913–1982), О.І. Тереножкіна (1907–1981) та його дружини В.А. Ільїнської (1920–1979). До них слід віднести такі роботи: “Археология и история древнего мира в Киевском государственном университете им. Т.Г. Шевченко после Великой Октябрьской социалистической революции (1917–1959)” та ряд неопублікованих статей, присвячених епохам палеоліту, неоліту, міднокам'яного віку, бронзи та античним містам-держavam Північного Причорномор'я.

Важливим предметом для дослідження є біографічні документи та матеріали службової, громадської та наукової діяльності. Серед них знаходяться матеріали, які відображають діяльність наукової установи, де працював учений. Це, зокрема, індивідуальні плани та звіти, документи про участь у роботі різних організацій, науково-дослідних установ та експедицій, документи про участь у роботі авторських колективів з проблем видання наукових праць тощо. Так, у фонді К.Г. Гуслистого збереглися цінні документи про призначення його Президією керівником групи по підготовці тому “Українці” із серії “Народи світу”.

Цінність для вчених-археологів представляють матеріали з науково-дослідної діяльності, які стосуються польових досліджень - інвентарні книги та списки знахідок, польові журнали, креслення та малюнки розкопів і знахідок, щоденники ведення та плани по-

льових розкопок, звіти експедицій тощо. Цікавими для дослідників є “Звіт неолітичного загону неолітичної експедиції Великий Київ” (1944); “Плани до звіту про археологічні розкопки Причорноморської експедиції за 1956 р.”; “П’ятирічний план роботи Державного історичного заповідника Ольвія” (1951–1955) тощо. Саме ці документи містять найбільш достовірні дані про експедиційні дослідження вченого і відділу наукової установи, де він працював.

Не менш важливою групою документів особового походження істориків є листування. Цей вид документів допомагає простежити основні етапи наукової діяльності вченого та встановити деякі моменти з історії установ, у яких він працював. У значному обсязі документація такого характеру представлена у фондах істориків, членів-кореспондентів АН УРСР К.Г. Гуслистого (1902–1973), І.О. Гуржія (1915–1971) та М.І. Супруненка (1900–1984).

У документальному фонді К.Г. Гуслистого збереглися 142 листи як приватного, так і службового характеру, переважно, з провідними вченими та діячами культури. Серед них – з відомим істориком, завідуючим відділом історії України Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, академіком АН УРСР І.П. Крип’якевичем (1953); академіком АН УРСР, директором Інституту фольклору та етнографії М.Т. Рильським (1958); відомим істориком права, членом-кореспондентом АН УРСР С.В. Юшковим (1949); директором Інституту етнографії АН СРСР членом-кореспондентом АН СРСР С.П. Толстовим (1955–1958) та відомим вченим-геологом, директором Інституту геології АН УРСР, членом-кореспондентом АН УРСР В.П. Бондарчуком (б.д.).

Заслуговує на увагу також листування І.О. Гуржія з провідними вченими-істориками України та Росії. Велике значення для істориків мають листи від академіка АН УРСР І.П. Крип’якевича (50-ті роки ХХ ст.); академіка АН СРСР М.В. Нечкіної (1959); професорів з Москви В.К. Яцунського та М.К. Рожкова (1959), наукового співробітника Інституту історії АН УРСР Ентеїліса (1955) та ін.

Листування М.І. Супруненка здебільшого має службовий характер. Він листувався з відомими істориками України й Росії, обговорюючи певні проблеми історичної науки. Протягом 1949–1958 рр. учений вів листування з відомим українським істориком А.В. Лихолатом, який на той час перебував у Москві, працюючи в столичних архівах. Його кореспондентами були доктори історичних наук –

А.Л. Фрейман з Ленінграда (Санкт-Петербург) (1954–1966); Б.М. Ромбой із Сімферополя (1955–1957); Л.П. Коваленко з Ужгорода (1956); І.К. Рибалка з Харкова (1957–1964), а також аспіранти та пошукувачі (50-ті роки).

Особливим видом документів є ілюстративні матеріали: фотодокументи і негативи, креслення, різного роду схеми, малюнки тощо. Прикладом може бути документальний фонд згаданого Л.М. Славина, де значна кількість фотодокументів відклалася в результаті археологічних експедицій. Дані документи стосуються античних міст Північного Причорномор'я, дослідженням яких активно займався вчений. Це, зокрема, фотодокументи і негативи, які стосуються речових знахідок: знарядь праці, зброї, монет, прикрас, ливарних виробів, посуду, фрагментів скульптур та будинків тощо.

Підсумовуючи всі вищенаведені приклади, слід зазначити, що будь-який документальний фонд особового походження вченого-історика є унікальний за своїм складом документів і структурою. Без залучення такого роду документів неможливим є дослідження життєвого і творчого шляху вченого-історика, а також повноцінне вивчення історії наукової установи, з якою пов'язана його діяльність.